

Tiina Käkelä-Puumala

Avoimen tiedon ihanne ja akateeminen arvonmuodostus

Monet open access –julkaisemisen keskeisistä haasteista humanistisilla aloilla liittyvät siihen, että tieteellisten julkaisujen levittäminen, käyttö ja arviointi ovat sidoksissa sellaisiin ihanteisiin ja mekanismeihin, jotka ovat peräisin printtijulkaisujen ajalta. Tätä on korostanut mm. OLH:n perustaja Martin Eve, joka toteaa kirjassaan *Open Access and the Humanities* (2014), että nämä mekanismit – niin hyödyllisiä kuin ne voivatkin olla yksittäisten tutkijoiden uran ja/tai heidän kotiyliopistojensa kannalta – sisältävät koko joukon ongelmia. Ne myös tehokkaasti hidastavat niiden uusien akateemisten työ- ja julkaisumuotojen kehittymistä, jotka juuri digitalisaatio on tehnyt mahdolliseksi.

Eve kiteyttää ilmiön käsitteeseen ”prestiisiekonomia” (*prestige economy*), millä hän tarkoittaa sitä, että humanistinen tutkimus, jonka yleensä ajatellaan olevan kaupallisista intresseistä riippumatonta, on kuitenkin vain näennäisesti kirjamarckkinoiden ja talouden ulkopuolella. Prestiisiekonomia on symbolista, arvostukseen perustuvaa ekonomiaa, jolla on akateemisessa maailmassa reaalisia vaikutuksia, vaikka siinä ei aina rahaa suoranaisesti liikutellakaan. Valaisen asiaa hypoteettisen esimerkkitapauksen kautta, jossa suomalainen tutkija X tarjoaa artikkelikäsitelmänsä kansainväliseen akateemiseen lehteen Y.

Tutkija X valitsee julkaisun sillä perusteella, että se edustaa hänen oman alansa huippua. Mistä tutkija X tietää tämän? Siitä, että julkaisu on sellaiseksi arvioitu kansainvälisillä ranking-listoilla. Mikä taas perustuu siihen, että niin monet muutkin haluavat julkaista samassa lehdessä, itse asiassa niin moni, että lehteen Y tarjottavien käsikirjoitusten hylkäysprosentti on todella korkea. Ennen kaikkea huippujulkaisun Y arvostus perustuu vertaisarviointiin, siis siihen, että tavallisesti kaksi akateemista asiantuntijaa arvioi käsikirjoituksen tieteellisen merkittävyyden. Vasta hyväksyvän vertaisarvioinnin jälkeen alkaa käsikirjoituksen normaali editointiprosessi, jonka kulut tutkija X:lle tai tämän kotiyliopistolle ovat n. 1000–1500 euroa. Jos tutkija X on onnekas, hänen tarvitsee vain odottaa noin kaksi vuotta, että hänen käsikirjoituksensa julkaistaan valmiina artikkelina, jota voivat lukea ympäri maailman kaikki ne yksityishenkilöt ja kirjastot, jotka ovat halukkaita maksamaan tästä hyvästä (yksityishenkilöt noin 30 euron summan per artikkeli). Sitten kuluu vielä noin kaksi vuotta, ja

jossain päin maailmaa ilmestyy vastaavalla tavalla monografia Z, jossa tutkija X:n näkemyksiä on kommentoitu tai vaikkapa sovellettu edelleen. Tutkija X saa tietää oman työnsä suorasta vaikutuksesta sitaattitietokannasta (yleensä myös maksullinen palvelu) ja ostamalla sen jälkeen monografia Z:n. Mikäli tutkija X haluaa vähän nopeampitahtista tieteellistä keskustelua ideoistaan tai mahdollista tutkijayhteistyötä, hän voi kasvattaa hiilijalanjälkeään lentämällä tämän prosessin kaikissa vaiheissa kansainvälisiin konferensseihin – edellyttäen siis, että matkarahat jostakin löytyvät.

Niille, jotka eivät tee työtään prestiisiekonimian piirissä, tämän vain vähän karrikoidun esimerkkitapauksen käänteet voivat tuntua uskomattomilta. Miksi tutkija X ei saa mitään korvausta oman työnsä julkaisemisesta, vaan joutuu peräti maksamaan siitä? Miksi artikkelin, lyhyen tekstin, julkaisu voi kestää peräti kaksi vuotta tai enemmänkin? Miksi tutkija lähettää käsikirjoituksensa siihen samaan lehteen Y kuin kaikki muutkin, eikä hän voisi julkaista jossain muualla paljon helpommin ja nopeammin – ehkä halvemminkin?

Akateeminen julkaiseminen on perustunut pitkään ihanteelle, jossa tutkijan ei tarvitse ajatella tutkimuksensa myymistä elinkeinona, sillä hän saa yliopistolta palkan työstään. (Monografian tekijät saavat pienen korvauksen kirjansa myynnistä, mutta sen merkitys on myös lähinnä symbolinen.) Rahallista korvausta tärkeämpää tutkijoille on julkaista arvovaltaisessa huippujulkaisussa, koska tällaisen julkaisun tuomalla symbolisella arvostuksella on merkitystä akateemisessa rekrytoinnissa ja tutkimusrahoituksen jaossa. Eli julkaisun tuottama materiaallinen hyöty on hiljalleen kumuloituvaa, epäsuoraa, mutta silti välttämätöntä tutkijan uralla.

Tämä ihannemalli sisältää kuitenkin useita ongelmia. Ensinnäkin valtaosa yliopistojen tutkimuksesta tehdään määräaikaissuhteissa vailla tietoa työn jatkuvuudesta, jolloin julkaisemisen ja urakehityksen tai julkaisemisen ja kuukausipalkan välinen suhde ei olekaan enää näin itsestään selvä. Suomessa akateemisen työn tulevaisuusnäkyviä huonontavat vielä merkittävästi hallituksen ajamat historiallisen suuret yliopistojen määrärahaileikkaukset, joiden todellinen vaikutus alkaa näkyä lähiaikoina. Samankaltainen, erityisesti humanistisille aloille kohdistuva leikkauspolitiikka on myös osa hälyttävää yleiseurooppalaista trendiä.

Toiseksi, akateemisten aikakausjulkaisujen arvovaltaa ja näin muodoin myös hintaa kannattelee palkaton vertaisarviointi, joka ei kuitenkaan ole ilmaista työtä. On arvioitu, että jos tutkijoiden palkattomana sivutoimena hoitamalle vertaisarvioinnille laskettaisiin rahallinen arvo suhteessa käytettyyn työaikaan, niin se olisi maailmanlaajuisesti noin 2,5 miljardia euroa vuodessa (Eve 2014, 127), eli kyseessä on merkittävä määrä aikaa ja rahaa. Summa on myös räikeässä ristiriidassa kaupallisilla periaatteilla toimivien kansainvälisten tiedejulkaisujättien tahkoamien kaksinumeroisten voittojen kanssa.

Kolmanneksi, akateemisen julkaisemisen historialliset muodot säätelevät nykyhetkeä digitalisaatiosta huolimatta (139). Vaikka miltei kaikki akateemiset lehdet julkaistaan sekä printtinä että verkossa, huippujulkaisujen suuri hylkäysprosentti kertoo myös siitä, että arvioijat joutuvat ottamaan huomioon printtijulkaisun sivumäärän asettamat rajoitukset, painokustannukset, ym. (139). Vertaisarvioinnin tiukkoihin, historiallisesti määräytyneisiin reunaehtoihin kuuluu myös julkaisun tieteellisen merkittävyyden toteaminen, mikä on eräs keskeinen julkaisun peruste. Mutta, kysyy Eve poleemisesti, onko oikein, että tutkimustiedon tieteellisestä merkittävyydestä ja näin muodoin myös julkaisemisesta päättää etukäteen vain pari ihmistä – tai jopa yksi joissakin tapauksissa (140)? Miten me voimme nykyhetken perspektiivistä tietää, mikä tieto on merkittävää pitkällä tähtäimellä? Kaikki tarjotut käsikirjoitukset eivät ole julkaisukelpoisia, se myönnettäköön, mutta jos käsikirjoitus täyttää hyvän tieteellisen tekstin peruskriteerit (144), miksi sen pitäisi jäädä meiltä tavoittamattomiin?

Tiedon avoin saatavuus tulee väistämättä muuttamaan tutkimuksen käytäntöjä humanistisissa tieteissä. Osa näistä muutoksista on jo nyt nähtävissä: julkaisujen käytön laajentuminen, julkaisujen linkittäminen toisiinsa, suurien aineistojen datalouhinta, lukemisen ja kirjoittamisen muuttuminen samanaikaisiksi, jne. Teknologisia muutoksia tärkeämpiä ovat Even mukaan kuitenkin sosiaaliset muutokset, kuten se että tietoa voidaan tuottaa kollaboratiivisesti, mikä on humanistisilla aloilla ollut tähän asti harvinaista. Tai että voidaan luoda myös sellaisia akateemisen kommunikaation malleja, jotka palvelevat tieteellistä keskustelua, mutta joiden toteuttaminen ei olisi mahdollista puhtaasti kirjajamarkkinoiden näkökulmasta. (145–146) Eve näkee, että myös vertaisarvioinnin luonne voisi muuttua: potentiaalisten julkaisujen etukäteiskarsinnan sijaan siitä voisi tulla julkaisemisen jälkeen tapahtuvaa arviointia, jolloin julkaisun merkitys määrittyisi tutkijoiden

sosiaalisen konsensuksen kautta (115). Kaiken tämän ei välttämättä tarvitse olla ristiriidassa yksittäisen tutkijan meritoitumisen kanssa; se edellyttäisi ainoastaan, että akateemisen meritoitumisen ahtaita kriteerejä laajennettaisiin nykyisestä.